

Úvahy nad lidským určením. Věnováno filosofickému a životnímu učitelům mnohých

Autor: Jana Dlouhá

Abstract

Reflections on Human Purpose. Dedicated to the Philosophical and Life Teacher for Many. – The article is based on the thesis that environment which is naturally inhospitable then colonized by living beings – their role is to overcome this hostility and thus (through instinctive activity of non-human beings, or consciously by humans) create its hospitable character. Human world is *good* when possibility to trust and believe (each other) is opened. This (mutual) trust is not based (only) on an abstract idea but depends substantially on the personal commitment to act upon it, share and thus realize it in reality. (Not rational consideration and reasoned act but rather) this committed activity then opens spaces for dialogue in which others can participate and also develop individually as human beings throughout whole their lives. For opening of such a space we thank to our teacher, Professor Radim Palouš.

Keywords: community, nature, culture, good and evil, faith and trust

Klíčová slova: společenství, příroda, kultura, dobro a zlo, víra a důvěra

Varování: text pracuje s filosoficky nepřiliš hluboce podloženými pojmy dobra a zla.

Jaký je rozdíl mezi mrtvou skutečností a životem ve všech jeho podobách – tedy formách „nižších“, nebo těch rozumných a inteligentních? Ne-život nepodporuje život, avšak život již ve vzájemné závislosti vytváří prostředí životu příznivé.¹ Paralelně k této tezi lze najít vztah mezi přírodou, z níž pocházíme, která je původním a dosud nekultivovaným prostředím pro naše zrození (ve smyslu fyzickém i historickém), a světem lidským: mrtvá anebo alespoň nepříznivá, stěží neovlivnitelná, syrová skutečnost oproti životu pečujícímu o sebe sama ve společenství vzájemnosti, a jeho záchranným a regulačním sítím. Příroda v tomto vztahu hraje roli nepřítele, podobně, jako ne-život vůči životu: útočí na člověka, klade mu nástrahy a ze všech stran jej ohrožuje. Společenství lidskému byla naopak přisouzena úloha pěstovat vztahy zabezpečující proti těmto nepřátelským silám, odstraňující překážky, podporující každého jednotlivce, eliminující rizika.

V tomto kontextu pak vnitřní pouta přírodní a vazby podporující přirozený život ztratily (v myšlení novověku) význam oproti podpůrným mechanismům člověkem vytvořeným, jejichž účinnost se ukázala být mnohonásobně vyšší – příroda tak mohla být (v této době) vykázána za hranice všeho lidského, stát se mrtvou, v podstatě disponovatelnou. Další rozvíjení „technik sebeobrany“ vůči její nevládnosti nacházelo stále rafinovanější řešení,

¹ Jak ukazuje ve své práci James Lovelock (1994). Nazývá dokonce celou planetu organismem, který si sám (prostřednictvím některých dílčích organismů) vytváří vzduch, půdu, reguluje teplotu (pro jiné dílčí organismy).

aniž by bylo možno dospět k řešení konečnému; spolu s tím se ovšem stávala stále více komplikovanými i světová nebezpečí, skryla se za pohodlnou zabezpečenost a nechala se vytlačit do ne-vědomí, přehlušit rozmanitými výdobytky techniky, jejichž pouhé ovládnutí vyžaduje téměř tolik úsilí, kolik je ho lidstvo schopno vydat.

Je možné se ptát, zda je ne-přátelskost tohoto světa, nebo spíše rozdílných (různým způsobem myšlených) světů, opravdu tak zásadně škodlivá? Pokud se výše zmíněným pohledem novověké vědy podíváme do přírody, potkáme indiferentní bytosti a vztahy, které si „škodí“ i „pomáhají“, nic z toho však není možné označit za dobré nebo zlé. Tam, kde jedno stvoření hyne, nastupuje řada dalších, je těžké rozhodnout, kdo má větší právo na život, a smrt není tragédií, protože nejde o jednotlivce; jde možná o druh, nebo vývoj jako takový a jeho směřování, nebo dokonce završení tohoto vývojového pohybu... s touto logikou si nakonec musíme připustit, že vlastně nejde o nic, snad jen o prosté přežití. Pro něj si organismus vytváří imunitu, sebe-obranu proti nemoci, vyvíjí také vnější obranné mechanismy a strategie úspěchu. Ve vztahu k přežití platí, že co nezabývá, posiluje, a jsou selektováni zvláště silní a odolní jedinci. Nakonec tak i toto prosté přežití může být cestou k jisté dokonalosti, o kterou stojí za to usilovat. Podobné úvahy mohou mít paralelu v životě společenském: pouze příznivé podmínky hrozí ukolébat do netečnosti, kdežto soustavná soutěž či boj tříbí a vybírá ono životaschopné.

Jenomže lidský svět není – anebo nemá být – polarizován mezi silné a slabé, ale mezi *dobré* a *zlé*. K dobrému je třeba poukazovat, zlému je nutné se bránit. Výrok celkem banální, za jistých okolností ovšem nepochopitelný, ztrácející platnost. Sílu lze odvodit a v praxi dokázat, popsat a změřit – *dobro* ovšem nikoli. Těžko se může stát objektivním důvodem nebo logickým důkazem správnosti. Také *zlé* se neukazuje rádo ve své pravé podobě, právě naopak: je nutné jej odhalit, usvědčit. Nelpí na jevech z podstaty jejich přirozenosti, musí jim být teprve přisouzeno, a to ve vztahu k tomu, co lze potom na druhém pólu hodnotícího soudu spatřit jakožto opak zlého, tedy *dobro*. V tomto napětí mezi protívami může být zlo prvotní: ponechá-li se bez dozoru a projeví-li se pak krizí, rodí odhodlání, rozhodnutí, činy a také vědomí, neboť to je (mj. například z hlediska evoluce) odpovědí na nepříznivé podmínky, se kterými „je třeba něco udělat“. Může tomu ovšem být také naopak: kde není už původně, z podstaty existence vůle k *dobrému*, není se k čemu odhodlávat, rozhodovat; není co konat. Zlo je pak pro lidský svět stejně nutné jako dobro: to je základní „poučení z krizového vývoje“ – je druhou stranou stejné mince.

Ukazuje se tak, že práce na „usvědčení“ *zlého* je základním posláním člověka. *Jak* ale zlo vůbec *je*? Je možné jeho *existenci* konstatovat jako cosi daného, s čím by bylo potřeba cosi dělat – například je radikálně vymýtit? Z podobných předpokladů vycházely základní teze osvícenství: zlepšit především materiální podmínky lidského života, odstranit bídu, války, nespravedlnost – a uskutečněním *tohoto programu* nejen zajistit důstojné podmínky pro každého, ale nakonec i (zajistit všem přiměřené vzdělání a tak) povznést lidstvo na kvalitativně vyšší úroveň v oblasti duchovní. V těchto úvahách se rodil idealismus, který ve svých důsledcích přinesl dvacátému století války a strádání těžko srovnatelné s barbarskými dobami minulými.

Jak jsme již konstatovali, *zlo* není zcela přirozeně jedním z atributů lidského světa. Aby bylo, musí být vynaložena námaha na jeho identifikaci, určení, rozlišení, a také zvslovnění. Je třeba vymezit vůči němu především vlastní osobu, a tak ji chránit. Tak se

ukazuje zásadní potřeba péče o duši, soustavné práce rozvažující, porovnávající, rozlišovací, hodnotící. Péče o duši je také vytrvalým sebe-vymezováním, utvářením JÁ jakožto osoby: to, čím je člověk určen, ohraničen, nejsou jeho vlastnosti, charakteristiky, atributy, které na něm lpí jako barva vlasů (a podobně se třeba i proměňují v čase). Člověka je třeba charakterizovat na podobném základě, jako jsme se pokusili popsat dobré a zlé: jeho podstata spočívá v uvědomělém rozhodnutí: tímto jsem a budu.

Takovým rozhodnutím se člověk sebe-utváří, bere na sebe podobu, která je mu vlastní, z níž pak může vycházet ve svém jednání; tato podoba se často projevuje i navenek (vzhled vnější odpovídá spíše rozhodnutí o tom, čím chce člověk být, nežli by byl pouhým obrazem přirozenosti v jejím významu odvození z pochodů a sil přírodních). V tomto rozhodnutí *o sobě* je založena lidská svoboda: vychází z odpovědnosti vůči *dobrému*, které je třeba stále dobývat, pečovat o něj a jednat v jeho zájmu – které je tak podstatou rozhodování vůbec. Součástí svobody je i velká míra pokory: toto vykonám, zde a tomu budu sloužit, takto se vydám všanc.

Zlo nestačí najít, je nutné na něj poukázat, odhalit jej viditelně. Pokud by ono samo (a tedy současně i jeho druhý pól, *dobro*) bylo identifikované, určené jen *pro mne*, mohlo by sice být průvodcem *mého* života – jestliže ale vědomí o něm nesdílím s jakoukoli jinou osobou, jsem vykázan ze společenství bytostí, které jsou všechny založeny podobně. Tedy v polaritě, do které je člověk položen plnou vahou, v níž nespočívá bezvládně, ale energicky se k jednomu pólu snaží přiblížit, a druhému se naopak vědomě vzdaluje. Příbuznost lidských bytostí je v podobnosti jejich snažení a směřování; vše v lidském světě je polárně orientované, rozdělené; v harmonickém, tedy stále doladovaném úsilí se utváří prostředí pro lidský život v důvěře.

V případě vynálezu soukromých orientací k dobrému či zlému není možno být s nikým v souladu, sdílet s ním svůj pobyt; je třeba zavrhnout všechny bytosti, a snad i celé lidstvo, se kterým nelze nalézt společný cíl anebo orientaci – a být jím také zvržen. *Zlo*, které je soukromým objevem *mé* osoby, se promění v pouhou zatrpklost vůči všemu a všem. Plodem nesdílené orientace je nedůvěra, a v ní již není možný rozvoj – není se k čemu obracet, leda k sobě samému; starost původně všeobecná nabývá podoby pěstování vlastní slasti anebo dokonalosti. Vnitřní síly rozvojové jsou vlastně otevřeností, účastí a tvořivou interakcí; mezi chorobné projevy dnešní doby patří i to, že mnohé emoce se obracejí jen dovnitř, k sebeuspokojení. Není pak možno promítnout sebe do skutečnosti, bytí s- se stává problematickým, a to v širším okolí i v bezprostřední blízkosti.

Nepřátelskost světa tak nelze pouze konstatovat: je třeba ji sice znát, ale hlavně soustavně překonávat. Ne-lidské organismy ve svém strastiplném zdolávání ne-životu nakonec jaksí spolupracují, mohou existovat jen ve vzájemné souhře, která pro všechny společně utváří příznivé životní podmínky. I v přírodě tak nacházíme ono spolehnutí se jeden na druhého, byt' nabývá podob pro naše individualistické nazírání často brutálních: soulad se ukazuje jen jako životu příznivé prostředí, jež nakonec všichni sdílejí. Není tomu podobně i v lidském světě? Péče o prostředí příznivé pro lidský život je to, na čem je založen; tato péče vychází z důvěry, nejen vzájemné, ale i jaksí abstraktní víry v dobro a jeho platnost všeobecnou.

Zde je založen původní soulad, sdílená orientovanost, naladěnost; takto se lze obracet, otevřít vůči jsoucnu, vydat všanc (to by bylo v nepřátelském prostředí životu nebezpečné!), napojit se na tvořivé síly veškerenstva, harmonizovat se s nimi. V této naladěnosti je možná výchova, utváření každé jednotlivé osobnosti, na jejích vlnách se nese i vývoj lidského společenství. Oproti přírodě se v něm počítá navíc s jedincem, jeho individuálními právy – to je ale komplikace spíše povahy technické. Životní podmínky je o něco složitější uspořádat, tento problém je ale postupně řešitelný, a nejde o něj v první řadě.

Jedině v této vůli k dobrému mohou bytosti dosahovat harmonie, pokoušet se vzájemně s-ladit své úsilí, sdílet svět a společně se o něj starat – jakousi pozitivitu v tomto smyslu je možno nalézt i ve světě přírodním. Bez vůle k (lidskému) dobru není harmonické soužití a společenství se rozpadá na jedince, individua, bytosti se sobeckými zájmy a zvláštními schopnostmi, vysokou inteligencí, která jim zajišťuje úspěšnost při jejich zajišťování. Naopak v harmonickém souladu, který není lhostejnou stejností, ale tvořivým (a tedy i plným rozporů a snah o jejich překonání) pohybem (růstem, směřováním), se rodí důvěra, a vznikají vztahy, spolupráce, dialog – jejich podoba je materiální (v přírodě) nebo duchovní (mezi lidmi). V přesvědčení, že společným cílem je jakési velmi abstraktní (či spíše pouze implicitní) dobro, je pak založena zvláštní povaha otevřenosti lidského pobytu: nejen jakožto ochota k naslouchání i vzájemné dohodě, ale i jako schopnost vědomého jednání.

Rozštěpení nediferencované skutečnosti do polarit dobrého a zlého utváří lidský svět, tím se tento svět liší od pouhého lhostejného prostředí například přírodního (možná je ovšem takto lhostejné jen v našem pohledu). Tato polarita vychází z vědomí krize (již nastalé, nebo jen možné), spočívá v rozhodnutí s ní něco udělat, tedy vůle k činu. Je (objektivně) neskutečná, nejsoucí, může být však stále nalézána a následně nějak po-jednána – ale také nemusí. Rozlišení a pojmenování (dobrého a zlého), přihlášení se k dobru, úsilí a vůle jej ukázat a přivést z neexistence ke svému vlastnímu projevu – to vše jsou znaky humanity; nesmí žádný chybět. Bez úvodního zamyšlení (a následného vědomí, rozlišení) se lze přihlásit jen k programu, ideologii; bez účasti a energie k nápravě je výsledkem jen nudné a hlavně velmi nedůvěryhodné moralizování. Jak již bylo řečeno, hodnoty nejsou samy o sobě, nelze je popsat, kategorizovat, anebo dále rozvíjet jako objektivní skutečnost – jsou, až když o nich rozhodne konkrétní lidská osoba a následně je pak skuteční, byť jen přivedením k jistému výrazu, slovu. V tom je odpovědnost každého z nás; do cizího úsilí se není možné autenticky položit, spočinout v něm plnou vahou své osobnosti.

Úkolem člověka je tuto zásadní polaritu světa vždy nalézat – teprve aktem rozpoznání zla poznáváme také dobro. V této činnosti rozumové je ale vždy také účast, přesvědčení – dobro je „neviditelné“, nejsoucí, je nutno mít na něm zájem. Smysl dobra je ve výzvě, jež pak orientuje činy a zaměřuje životní úsilí. *Dobré* (nenabývající konkrétní podoby) tak uvádí do vztahu, podporuje individuální růst a vývoj, jež není pouhým spočinutím v plynoucím evolučním čase, ale soustavným překonáváním překážek i sebe sama. Vztah k *dobrému* také (možná především) začleňuje do světových struktur, vytváří zásadní otevřenost (vůči společnosti, ale nakonec i vůči tvořivým silám přírodním), je aktivním přijetím v jistém smyslu „dostředivé“ povahy pobytu a vstupem do celkovosti. Být takto naladěn znamená křídla k letu napříč staletími, přátelství s duchy dávno zesnulými, sílu k činům, které jsem si předsevzal, nikoli pouze k těm, které život přináší nevyhnutelně. Jde o závazek, který je ale také osobním rizikem, vydáním vlastního osudu všanc.

To vše je třeba nejen rozmyslet, ale i dosvědčit. Vlastní osoba je tu zástavou, dokladem; osudem se platí za důvěru. Toto je živá zkušenost, kterou je třeba zprostředkovat, ukázat na sobě, příkladem. Nepřichází sama počitky, aniž bychom ji formovali; není také záležitostí pouhého rozvažování. Ti, kdo se těžkého úkolu svěřit vlastní osobou chopí, nesou na svých bedrech osud světa.

Je asi zbytečné děkovat – jen takto vznikají společenství tohoto světa, pouze když za ně kdosi ručí sám sebou. Pak teprve může přizvat další, aby je s ním sdíleli. Toto nám bylo dáno a v tom je nyní naše odpovědnost.

Přesto – ale spíše právě proto – děkujeme. Za všechny, JD.

SEZNAM LITERATURY

LOVELOCK, J. E. *Gaia: živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta, 1994.

PATOČKA, J. *Osobnost a komunikace: příspěvky k filosofii výchovy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 1990. (Studia paedagogica; sv. 5.)

PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy: východiska fundamentální agogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

PALOUŠ, R. *Komenského Boží svět*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.

PALOUŠ, R. *Světověk a Časování*. Praha: Vyšehrad, 2000.

PALOUŠ, R. *Totalismus a holismus*. Praha: Karolinum, 1996.

(*RNDr. Jana Dlouhá, Ph.D.*, působí v Centru pro otázky životního prostředí Univerzity Karlovy, kde se zabývá především tvorbou výukových textů a koordinací vzdělávacích programů. Je odpovědnou redaktorkou časopisu *Envigogika*.)